

Osnovna šola dr. Janeza Mencingerja Bohinjska Bistrica

ZARADI BOHINJSKE KMEČKE TRME V BOHINJU CIKE ŠE ŽIVE

PODROČJE: ETNOLOGIJA

Katarina Šest, 9.a
Sara Žagar Hribar, 8.a

Mentorici:

Urška Beznik, predm. uč. kemije in gospodinjstva
Janka Komac, prof. matematike in fizike

Bohinjska Bistrica, april 2006

Kazalo:

1. POVZETEK	3
2. UVOD – HIPOTEZA	4
3. IZVOR BOHINJSKE CIKE	4
4. ŽIVLJENJE S CIKO	5
4.1. Odbiranje živali za rejo nekoč:	5
4.1.1. teleta	5
4.1.2. krave in biki	6
4.2. Merila za odbiranje živali danes:	6
4.3. Osemenjevanje- plemenjenje	7
4.4. Krmljenje živali:	7
4.4.1. v hlevu	7
4.4.2. na planini	8
4.5. Molža	8
4.6. Oskrbovanje in nega živine	9
4.6.1. Bolezni, pripomočki in zdravila za zdravljenje	9
4.6.2. Univerzalno zdravilo	10
5. ZAKLJUČEK	11
6. USTNI VIRI	13
7. LITERATURA	13

Kazalo slik:

<i>Slika 1: Žalosten pogled v prihodnost</i>	4
<i>Slika 2: Pincgaversko govedo</i>	4
<i>Slika 3: Lep teliček, primeren za nadaljnjo rejo</i>	5
<i>Slika 4: Bik, ki ga je bila vesela vsaka krava</i>	6
<i>Slika 5: Popolne mere cike</i>	7
<i>Slika 6: Stol za molžo</i>	8
<i>Slika 7: Lesen žehtar za molžo</i>	8
<i>Slika 8: Breta</i>	9
<i>Slika 9: Ker nas je že veliko, nas peljejo na razstavo</i>	11
<i>Slika 10: Žlahtnost cike</i>	11
<i>Slika 11: Cika na znamki</i>	12

1. POVZETEK

Bohinjska cika je preživela kljub spremembam v kmetijski politiki. Ugotavljali sva, kakšna krava je prava bohinjska cika, kako je preživela, je bila res skromna za oskrbo, kako so jo zdravili. Življenje ob rdečkasti majhni kravici je bilo težko zaradi skromnih sredstev in pripomočkov, a na nek način lepše, bolj sproščeno.

ABSTRACT

Bohinjska cika survived despite changes in agricultural policy. We tried to find out what kind of a cow real bohinjska cika is, how she outlasted, was she really modest, how she was healed. Life with little red cow was difficult because of low means and facilities. But in a way it was better, more relaxed.

ZAHVALA

Iskreno se zahvaljujemo vsem, ki so se z nama pogovarjali o življenju na planinah in o njihovih izkušnjah s kravami cikami. Brez njih bi marsikatera zanimivost lahko ostala nezapisana.

2. UVOD – HIPOTEZA

Odločili sva se, da bova raziskali bohinjsko ciko in ne bohinjske trme, o kateri bi lahko napisali novo raziskovalno nalogo. Bohinjska cika je edina avtohtona pasma goveda v Sloveniji, ki je skoraj izumrla. Vprašali sva se, zakaj. Zakaj se ta biser bohinjskih planin ni ohranil v takšni pristni podobi, kot ga nam je dala mati narava. Ali je bilo življenje z njo prezahtevno? Obe izhajava iz kmečkih družin, kjer še redimo nekaj glav tega skromnega, a hvaležnega goveda, ki ga poleti odženemo na visokogorske pašnike in s tem oživimo marsikatero zaraščajočo se planino. Tudi to je del naše bohinjske tradicije, ki smo jo razvijali stoletja, sedaj pa bi jo skoraj izgubili. Zato se bomo morali Bohinjci skupaj potruditi, da ostane čimbolj naravna. Z najino nalogo želiva raziskati temno usodo bohinjske cike, ki z vsakim dnem vendarle postaja svetlejša in upava, da bova k ohranitvi te pasme prispevali vsaj majhen delček.

Slika 1: Žalosten pogled v prihodnost

3. IZVOR BOHINJSKE CIKE

Že od naselitve Slovanov je bilo južno od Alp prisotno majhno rdečkasto keltsko govedo – enobarvno govedo brahicernega izvora v tipu buše*¹. Znano je, da se je bohinjska cika razvila iz enobarvnega rdečega bohinjskega goveda in pincgavskega*² goveda, ki je izhajalo iz Avstrije.

Slika 2: Pincgaversko govedo

¹ Majhno trebušasto govedo s kratkimi rogovi

² Pasma rjavega goveda z belimi lisami

Prvotno bohinjsko govedo je tehtalo okrog 200 kilogramov in je bilo primerno za strme naklone na planinskih pašnikih. Krave so dajale približno 5 kilogramov mleka na dan. V Avstriji pa je bilo v tistem času znano večje in bolj produktivno pincgavsko govedo, ki je bilo temnejše barve, večje z debelejšimi rogovi, močnimi kostmi in zelo omišičeno. Na območje enobarvnega bohinjskega goveda so začeli uvažati pincgavske plemenjake. Tako oplemenjeno govedo so poimenovali cika. Izoblikovala sta se dva tipa cikastega goveda:

- bohinjsko cikasto govedo,
- tolminsko cikasto govedo.

Gustav Pirc je v Kmetovalcu iz leta 1909 povedal, da so na Gorenjsko začeli uvažati pincgavske plemenjake že leta 1869. Zaradi postopnega izginjanja cikastega goveda so leta 1923 v Radovljici ustanovili živinorejski odbor. Leta 1925 so organizirali prvo licenciranje in vpeljali rodovniško knjigo in začeli kontrolirati mlečnost. Bohinjsko cikasto govedo se je glede na velikost odraslih živali ločilo na planinski in nižinski tip goveda. Nižinski tip goveda je bil v primerjavi s planinskim težji in večjega okvira. Ko primerjamo težo bohinjskega nižinskega goveda s tolminskim cikastim govedom je razmerje 300 : 400 kilogramov.

O življenju s ciko sva se veliko pogovarjali z majericami³. Te so v svoji mladosti preživljale poletja na planinah. Mnoge so že pokojne. Imeli sva srečo, da sva se lahko pogovarjali z nekaterimi, ki še žive. Dobili sva vpogled v življenje, ki je potekalo bistveno drugače kot danes.

4. ŽIVLJENJE S CIKO

4.1. Odbiranje živali za rejo nekoč:

4.1.1. teleta

Za pleme so kmetje odbirali ponavadi lepo grajena teleta, živahna, z dobrimi refleksi. Teleta so najprej uživala prvo mleko »mlezvo«, ki je bila bogata z vsemi potrebnimi snovmi. Kmalu so jih pričeli navajati na seno, tako, da so se jim razvili vsi prebavni organi. To je bilo pomembno za kasneje, ko so teleta prenehala piti mleko pri kravi in so jih krmili s senom. V kolikor jih ne bi postoma navadili na prehrano s senom, bi ob nagli odstranitvi močno izgubili na teži. Teletom so dajali tudi apno ter oves, fižol in lan, ki pospešuje rast kosti.

Slika 3: Lep teliček, primeren za nadaljnjo rejo

³ planšarice

4.1.2. krave in biki

Pri odbiranju krav in bikov je bilo potrebno gledati predvsem dedne napake, ki so bili pri bikih bolj izraženi kot pri kravah. Kmetje so obdržali predvsem krave, ki so imele veliko mleka in so bile primerne za pašo na planinah. Pomemben pa je bil tudi značaj živali, saj se je med živalmi in ljudmi razvil nek odnos.

Slika 4: Bik, ki ga je bila vesela vsaka krava

Ljudje so včasih znali s svojimi očmi in lastno intuicijo ugotoviti, katera žival je primerna za rejo, danes pa je vse v številkah in merah.

4.2. Merila za odbiranje živali danes:

- Telesna masa odraslih krav: od 300 do 450 kg
- Višina vihra⁴ odraslih krav: od 115 do 132 cm
- Barva: rdeča z belo liso, sicer enobarvno rdeče
- Ostale zahteve: dobra plodnost, lahke telitve, dolga življenjska in proizvodna doba, dobra prilagodljivost in odpornost ter močno izražen materinski čut
- Glava: kratka, rdeče barve
- Smrček: roza barve
- Oči: temne, močno pigmentirane
- Rogovi: obrnjeni naprej; dajejo naj vtis lahкости
- Vrat: tanek, dolg

Vime in seski: lepo oblikovano in funkcionalno

⁴ sprednji izbočeni del hrbta pri nekaterih živalih

Slika 5: Popolne mere cike

4.3. Osemenjevanje- plemenjenje

Včasih krav niso osemenjevali- plemenili tako kot danes, ko se seme tako rekoč na štirih kolesih pripelje do krave. V vsaki vasi in na vsaki planini je bil bik. Ko se je krava pojala,⁵ so jo peljali k biku. Tako so bili zadovoljni štirje: bik, pa krava, pa kmet, ki je čez devet mesecev in devet dni dobil telička, pa še lastnik bika, kateremu je bilo treba plačati skok.

Telice so ponavadi začeli dajati v prepust praviloma pri dveh do treh letih. V času planinske paše pa so se telice »obrejile« pri enem letu. Če je bil bik pretežak, se je uporabljala tako imenovana »preša«, ki je preprečevala nesreče.

Bike so začeli prepuščati po drugem letu. Mlajši biki niso prenašali dobrih lastnosti na svoje potomce.

4.4. Krmljenje živali:

4.4.1. v hlevu

Poznamo dva tipa krmljenja v hlevu:

- celoletno krmljenje,
- krmljenje v hlevu, ko živali niso na paši.

Celoletno krmljenje se od drugega razlikuje po načinu in količini krmljenja. Mlado živino do enega leta nikakor niso krmili s slamo ali slabim senom, saj le-ta dva povzročata »vampavost«, kar pa je še posebej neprimerno pri plemenjakih, saj se jim zmanjša doba plodnosti in močno izgubijo na vrednosti. Najbolj praktično je bilo dvakratno krmljenje na dan, ko je bila živina v hlevu, ter prav tako dvakratna molža. Poleg običajne krme so molznicam vsak dan dodali priboljšek, ki izboljša mlečnost. Zaželeno je bila otava, detelja ali otrobi. Škodljivo za molzne krave pa je bilo kislo seno iz močvirnih travnikov. Pri krmljenju v hlevu, ko se žival ni pasla, pa živine niso smeli pitati, nikakor pa tudi ne krmiti s slabim senom, da je na planini obdržala količino mleka, tudi v primeru če je bila paša slabša od krme. Če je bilo le mogoče, se je tudi v planini poleg paše kravam dodajalo seno in kakšen priboljšek (otrobi), kar je bilo pri cikah poplačano z obilo mleka.

⁵ kazati nagnjenje za parjenje

4.4.2. na planini

Spomladi je bilo treba živino postopoma navajati na zeleno travo. Najprej se je zelene trave dodalo samo malo, sčasoma pa vedno več. V Bohinju so živino najprej gnali na nižje planine, da si je pridobila gibčnost. Nato pa so jo gnali na višje planine.

Na planinah so krave jedle sočno travo, iz katere je nastalo zdravo mleko. Pastirji, ki so pasli krave, so morali poskrbeti, da se je paša enakomerno porazdelila po pašnih površinah. Na planinah so se včasih pojavili tudi sneg, neurja in drugi neprijetni vremenski vplivi. Gospodarji so morali zato poskrbeti za seno, da krave ne bi izgubile na mlečnosti. Lastniki živine so morali pastirjem nositi hrano »kešt«. Kadar pa je bila na planini ena čreda, za katero so skrbeli sirarji ali »majarji«, so morali gospodarji napraviti drva ali postoriti druga gospodarska opravila. To obliko imenujemo »tretinjenje«. Na planinah so h krmi včasih dodajali tudi živinsko sol.

4.5. Molža

Še ne tako dolgo nazaj, ko še ni bilo elektrike in molznih strojev, so kmetje molzli na roko. Vime so pred molžo očistili s krpo ali šopom slame ali sena. V primeru, da je bilo mokro, so ga osušili. Ponavadi so se usedli na stol z eno nogo. Tak stol je bil primeren za molžo kjerkoli na planini, tudi na prostem.

Slika 6: Stol za molžo

Med noge so dali lesen žehtar (posoda za molžo z enim ročajem) ter molzli na dva seska hkrati.

Slika 7: Lesen žehtar za molžo

Namolzeno mleko so odnesli z breto v sirarico.

Slika 8: Breta

Pomembno pa je, da so izmolzli vse mleko in s tem stalno pospeševali mlečnost. Pri breji kravah pa je potrebno 4 do 6 tednov pred telitvijo kravo izsušiti. S tem so zagotovili, da se bo tele lahko popolnoma razvilo in obvarovali kravo pred boleznimi, ki bi jo sicer pestile zaradi izčrpanosti. Ob telitvi nastane na vimenu tako imenovani »volčič«, ki se pojavi najpogosteje pri dobrih mlekaricah ter telicah in sicer zaradi velikega naravnega navala krvi v vime. Volčič ne smatramo kot bolezen, saj je naraven pojav in postopoma odneha sam. Veliko pozornost so kljub skromnim pripomočkom posvečali čistoči molzne posode, vimena in osebni higieni. Mleko je predstavljalo vir prihodka, le čisto mleko pa je dalo kvalitetne izdelke.

4.6. Oskrbovanje in nega živine

Bolezni cik so sicer redke, vendar je ob večji nepazljivosti prišlo lahko do raznih obolenj. V takem primeru so kmetje kravam namenili posebno nego.

Kot vsaka žival so tudi cike potrebovale redno čiščenje, saj je ta pripomogla k boljšemu počutju in zdravju krav. Redno negovane krave pa so dajale tudi več mleka.

4.6.1. Bolezni, pripomočki in zdravila za zdravljenje

Pogosta bolezen pri živalih, ki so se pasle, na močvirnih travnikih je bil »**krvomok**«, ki ga povzroča klop. Mesta, kjer se je pojavilo obolenje, so kmetje spirali z raztopino kuhinjske soli.

Črvi, ličinke v hrbtni koži so bili posledica odlaganja jajčec žuželke po imenu zolj. Ogrce, ki so nastali, je bilo potrebno redno stiskati.

Uši so se ponavadi pojavile pri teletih. Kmetje so jih mazali z laškim oljem ali pa so pripravljali raztopino iz tobaka.

Sajovec ali trda koža se je pojavila predvsem na vimenu. V takih primerih so krave krmili izključno z živinsko soljo, apnom in suhim senom. Pomagalo pa je tudi laneno seme.

Driska je bila posledica prehitrega preskoka z suhega sena na zeleno travo ali pa notranjih zajedavcev. Kmetje so takim živalim pripravili česnovno vodo ali pa oglje, zdrobljeno v prah.

Vnetje vimena je krava dobila, kadar več dni ni bila pomolzena ali pred telitvijo, ko ji je vime močno oteklo. Ponavadi se je takrat na vime mazalo bukov pepel zmešan z oljem.

Težave s prebavo: kravam so dajali cjanove korenine v obliki zelo grenkega čaja. Do težav je prišlo, če je krava zaužila plesen, škodljivo rastlino ali strupeno gobo.

Oslabelost ob telitvi so izboljšali s kruhom in žganjem. Na kos kruha so nalili približno 0.5 decilitra žganja ter ga dali kravi takoj po telitvi. Tako je krava pridobila moč nazaj.

Trokar je majhno bodalo z ročajem, ki se je uporabljalo v primeru, ko se je krava napenjala.

Termometer za merjenje temperature pri živali.

4.6.2. Univerzalno zdravilo

Smrdjivec je tekočina iz smrekove smole.

To je zelo iskano zdravilo, po katerem povprašujejo tudi veterinarji in lekarnarji. Na Gorenjskem ga ne pripravljajo nihče več. Zato je to zdravilo še posebej pritegnilo najino pozornost. Znana družina v Bohinju, ki je kuhala smrdjivec, je družina Sodja z Nemškega Rovta. Zadnjo količino so skuhalo leta 1971. Surovina za izdelavo je bila smola smrek, ki so jo nabirali v gozdu ob vlakih. Tam so bile smreke ranjene, zato je bilo smole več. To delo so običajno opravljali otroci. Bolj kot je bila smola čista, več je bilo smrdljivca. V kotel, ki je bil podoben kotlu za kuhanje žganja, so naložili smolo in jo segrevali 4-5 ur pri visoki temperaturi. Za kurjavo so uporabljali suha bukova drva. Kotel so imeli postavljen pod vasjo, ob bregu zaradi nevarnosti požara. Smola se je zaradi visoke temperature spreminjala v paro in se po 4-5 metrov dolgi cevi zopet utekočinila. Iz enega kotla so dobili 4-5 litra smrdljivca. Kotel so zakurili 4-5 krat na leto. Cena smrdljivca se je primerjala s ceno žganja. Smrdjivec so otroci Sodjeve domačije peš prodajali po bohinjskih vaseh, za zaslužen denar so si kupili čevlje.

Uporabljal se je za mazanje manjših ran in za zdravljenje vnetij vimena. V ponev so dali žerjavico, dodali pet kapljic smrdljivca in s tem okadili vime. Z njim so tudi mazali rogeve, da se krave ne bi bodle med sabo. V poletnem času, ko je bilo veliko muh, po so ga dodali arniki in z to raztopino namazali občutljiva mesta, zlasti vprežni živini, da je bila pri miru.

Za zdravje cik je veliko pripomogla tudi čistoča v hlevu. V ta namen so lastniki vsako leto pobelili hlev z apnom. Pobelili so tudi tla planinskih staj. Cike so precej časa v letu preživele na planinah, zato so bile bolj utrjene in odporne proti boleznim od ostalih krav. Kmetje niso za vsako malenkost klicali veterinarja, saj največkrat tudi niso imeli možnosti. Vse rešitve, vsa zdravila so skozi stoletja poiskali v naravi.

Iz razgovorov sva ugotovili, da so imeli do cike poseben odnos, imeli so jo radi, v oči so ji gledali s spoštovanjem, bile so skoraj kot družinski člani, saj so jim dajale možnost preživetja. Velika žalost je zavladovala, če je na kmetiji poginila njihova žival. Vse to je najbrž v veliki meri pripomoglo k temu, da je cika preživela. Začutili sva, da je danes povezanost med ljudmi manjša, kot je veljala včasih med Bohinjcem in njegovo ciko.

5. ZAKLJUČEK

Ko je bila cika pomembna zgolj za preživetje domačinov, se je razmnoževala in razvijala neomejeno in potrebam primerno. Ljudje so živeli z njo in jo imeli radi. Ko pa se je tudi v teh odročnih krajih alpskega sveta čas zavrtel naprej, niso več gledali zgolj na preživetje, ampak tudi na dobiček, ki pa so ga s subvencijami takratnih oblasti in prodano večjo količina mesa prinašale večje, izrazito mesne pasme goveda. Stalež cikastega goveda v Sloveniji v letih od 1952 do 1953 je štel okrog 80 000 živali. Okrog leta 1960 so začeli pretapljati in zamenjavati cikasto govedo z lisasto in rjavo pasmo. Do leta 1991, ko je bilo osemenjenih samo 16 krav s semenom cikastega bika, je stalež cik strmo upadal. Do leta 1998 se je število osemenitev povečalo na 350, kar je pomenilo, da se ljudje zavzemajo za ohranitev bohinjske cike. Ko se je 17.10.2001 ustanovilo Društvo za ohranjanje cikastega goveda v Sloveniji, se je začelo novo, lepše obdobje za cike. Ob začetku leta 2006 je bilo v Bohinju registriranih že 127 živali cikaste pasme.

Slika 9: Ker nas je že veliko, nas peljejo na razstavo

Zaradi bohinjske vztrajnosti je bohinjska cika preživela svoje hude čase in se ohranila, čeprav v zelo majhnem številu. Danes razvoj in stalež živali spremlja Društvo za ohranjanje cikastega goveda v Sloveniji, ki je bilo ustanovljeno l. 2001 in je v veliki meri pripomoglo k ohranitvi cike ter optimistično spodbujalo vse, še tako redke rejce, k reji te plemenite živali. Poleg skromnosti in hvaležnosti te kravice pa je od l. 2003 dodatni razlog za rejo cike tudi državno in občinsko subvencioniranje na glavo živali cikaste pasme. Tudi Občina Bohinj se zaveda pomena avtohtonega goveda. Čeprav cika še vedno spada med ogrožene vrste, se bo ohranila. Ponosni smo na to, saj predstavlja vir preživetja in je del bohinjskih pašnikov, naravne lepote in tudi del stoletne bohinjske tradicije ter naše kulturne dediščine.

Slika 10: Žlahtnost cike

Tudi z vidika ohranjanja raznovrstnosti genskega materiala je zelo razveseljivo, da se stalež cikastega goveda v Sloveniji v zadnjih letih vztrajno povečuje.

O tem, da se marsikdo zaveda pomena ohranjanja pasme, marsikaj pove tudi dejstvo, da je cika našla svoje mesto tudi na znamki.

Slika 11: Cika na znamki

Za konec pa bova zapisali misel M. Zupančiča, prvega strokovnega tajnika Društva za ohranjanje cikastega goveda v Sloveniji, ki je, poleg vztrajnosti rejcev zaslužen za ohranitev cike:

V današnjem modernem svetu stoji na keramičnih ploščicah velika krava z obešeno ovratnico s čipom okrog vratu. Le-ta jo povezuje z računalnikom, ki ji dozira velike količine močne krme za doseganje čim večje količine mleka. Življenjska doba take krave je kratka, telička po telitvi praktično ne vidi, počasi postaja stroj brez čustev in življenja... Vse bolj pa to postaja tudi človek, ki s svojo nepremišljeno tehnologijo zadaja naravi udarce, ki se sčasoma maščujejo. Na drugi strani pa se na zelenem pašniku pase majhna rdečkasta kravica z zvoncem okrog vratu, ki pozvanja v čisti gorski zrak. Iz sočne planinske ruše bo naredila nekaj litrov zdravega mleka...Tudi to je cika kot nostalgichen spomin na nekaj, kar počasi mineva, spomin na nekaj dobrega, naravi prijaznega – na nekaj slovenskega.

In še misel nekega Bohinjca, ki sva jo uporabili tudi za naslov te naloge:

Za cike bili so časi hudi
in zahvalimo se lahko le
bohinjski kmečki trmi,
da v Bohinju cike še žive.

6. USTNI VIRI:

Planšarice in planšarji ter ostali, s katerimi sva se pogovarjali o napisanem:

Beznik Antonija, Bovčeva z Gorjuš

Čufer Jože, Sodjov z Nemškega Rovta

Hribar Janez, Zdarjev iz Jereke

Hribar Marija, Kočnarjeva iz Jereke

Korošec Jerca, Žvabova iz Jereke

Ličef Anton, Jazbernjekov z Gorjuš

Mlakar Cilka, Mvakarjeva iz Bohinjske Češnjice

Nadj Ludvika, Mežnarjeva iz Srednje vasi

Stare Julka, Polinarjeva iz Jereke

Šest Albin, Mežnarjev iz Srednje vasi

7. LITERATURA:

Bregar, D. Avtohtone slovenske pasme domačih živali. *Sodobno kmetijstvo*, 1999, letn.31, št.6, str 293-296.-ISSN 0350-1655

Cikasti zvonček 2003, št.1, interno gradivo Društva za ohranjanje cikastega goveda v Sloveniji

Jeretina, J. *Cikasto govedo*. Dostopno na <http://gss.kis.si>.

Kompan, D. *Znamke leta 2003*. Dostopno na <http://www.posta.si>.

Planšarstvo in kmetijstvo na naših planinah. Ljubljana: Kmetijska tiskovna zadruga, 1926

Rejski program za cikasto govedo. Ljubljana: BF, Oddelek za zootehniko v sodelovanju z Društvom za ohranjanje cikastega goveda v Sloveniji, 2004

Slovar slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana: DZS, 2002 (Slovarji DZS). ISBN 86-341-1111-3

Žan Lotrič, M. Cikasto govedo nekoč in danes. *Kmečki glas*, 2004, letn.61, št. 44, str.8.

Pirc, G. *Kmetovalec*, 1909, letnik.26, str.204